Люди його бачили часто. Він несподівано з’являвся в степу на шляху, чи вийшовши з-за могили, чи випроставшися з яру, високий, кремезний, без покриття, в лахміттях, що окривали його загрубіле тіло і груди, порослі густим волоссям, босоніж, рудий, із настовбурченою бородою й патлами, що падали йому на плечі і спину. А в руках у нього був кострубатий кийок, що він його стискував і торсав.

Він спиняв підводи, що сунулися шляхом, без мови, самим власним рухом своєї патериці; ті, що зустрічали його вперше, німіли від здивування, а хто вже бачив був його, злазив із підводи і здіймав шапку. Він наближався й, кинувши гострий погляд із-під навислих рудих брів, підносив над землею кийок і казав повільним, урочистим голосом:

— Я, Іван Босий, посланець неба, кажу вам: Бог із високості поклав мені слова на уста й запалив вогнем мені душу. Бог загострив мені позір, і я вгледів усі неправди, всю ненависть, злобу й лютість, що розлилися по землі, як дике море. Я бачив душі людей, де не було Бога, душі облудні і злобні, де розсівся Сатана як на троні. Я бачив пограбовані церкви, роздерті ризи, закаляні чаші, прострелені ікони. І ніде я не знайшов слова Божого, не натрапив на його святий образ. І сказав мені Бог: "Великий гріх содіяли люди. Вони кинулись один на одного, мов оскаженілі вовки, забувши, що я кожному дав те, що потрібне. Вони прийняли й на покуті посадили дітей Антихриста, що підбурюють їх на беззаконня, обіцяючи рай на землі. Вони мислять себе вищими за Бога і в засліпленні споруджають нову башту вавілонську. О божевільні, я скараю їх посухою, як колись скарав був потопом. Я замкнув усі дощі, і крапля води не впаде на землю. Висихатимуть криниці, річки й моря, никнутиме хліб по степах, і люди жертимуть одне одного тим, що всі захотіли ласувати. Матері роздиратимуть свої діти, як вовчиці, всі багатства, на які поласились люди, їм ні на що не здадуться, й той рай, що обіцяли їм діти Антихриста, буде їм пеклом, прокляттям і смертю". Так сказав мені Бог... Люди, люди, подивіться навкруги, побачте пониклі хліби, що благають роси, погляньте на луги, позбавлені наш, почуйте стогін землі, якій не дано пити, і скажіть, чи не справджується кара Господня?

Зазирніть собі в нечисті душі — і скажіть, чи не пекло вам у душі, чи не прокляття і смерть? Схаменіться, люди, прозріть свої злочини й покайтеся! Проженіть Сатану із свого серця й дітей Антихриста з-поміж себе. Освятіть мечі і станьте на захист Бога. Затопіть свої гріхи у крові тих, хто олукавив вас, і нею принесіть вечірню жертву Богові. Тоді впаде дощ на ваші землі й ласка Божа вам у серця...

Його слухано, схиливши голови, не насмілюючись підвести очі до обличчя, щоб не ошмалитись. Закінчивши, він поволі простував навмання, не оглядаючись, а люди дивились йому услід, повні сумніву і страху.

Коли він казав про мечі, які треба освятити, та про кров, якою треба принести жертву, в очах йому запалювався вогонь дикий, кулаки стискувались, і кийок високо підносився над землею. І ця кривава мова хилитала слухачів до кісток, заливала їм мозок малюнками лиха й огиди громадської борні; перед ними повставали гріхи, що кожний їх мав, бо кожний привласнив чуже й зійшов із шляху, яким досі йшов був. Страх огортав усю їх істоту, й вони несли з собою додому пророчі погляди і пророчі слова.

Іван Босий спиняв усіх, кого натрапляв серед степу, де він пробував — виряджених на села партійних робітників, радянських службовців, селян і селянок, навіть дітей,— і всім вирізьблював у душі свою мову, заклики й погрози.

Всі покірно вислухували його, бо в ньому був дикий запал і страшна певність. Ті, що сміялись потім із нього, у глибинах душі мали яскринки його очей, і в вухах їм жили його слова.

Ніхто, врешті, не знав, де він жив і як жив. Він ніколи не заходив у села, й бачено його тільки на великих шляхах, що вели до міста. Часом одного дня його зустрівано в різних місцях, часто на десятки верстов оддалік. Починало здаватися, що він не один, а що багато їх заселило степ, що вони скрізь, як знаки Божого гніву й попутчення. Степи і шляхи

ставали таємничі, оживали й заселялися духами. Селяни виїздили в поле, страхаючися зустріти Босого, його вигляду й закликів, що раз у раз глибше бурили їм душу, бо дощу не було, жита горіли, худіла худоба, а життя ставало нестерпуче важке з його мобілізаціями, реквізиціями та несправдженими сподіваннями.

Старі люди, баби й діди, серце яких не могло вмістити сучасного зла, яким здобутки революції здавалися прокльонами,— бачили у пророку правдиве віщування небесної кари, охали й зітхали, розпросторюючи тугу та млість, шамотіли про загальний голод, смерть і кінець світу. Вони кликали грім на дітей Антихриста, на комуністів, що повели брата на брата. Ці балачки, що провадились у кожній хаті, творили напруження, родили чекання вибуху й визволення.

Ті, що їхали у степ на поліття, бажали вже зустріти Босого, насититись його мовою й наважитись. Жінки вночі блукали шляхами з хворими дітьми, сподіваючись чуда. Бо, переказували, бачено, ніби вночі він ходить не сам, і той другий, що з ним,— то янгол Божий, що приносить йому накази й їжу. Казали, що тіло його непроникнене для куль, що комуністи висилали були на нього військо, але рушниці погнулися й червоноармійці попадали ниць.

Круг його імені швидко зростали легенди, а степ, де він ходив, укрився вогняними слідами його ніг і репався, прагнучи крові.

Аж ось несподівано він завітав у село. Було надвечір, і сонце вже сіло за садами, лишивши на небі червону смугу, мов розтяту рану. В тихому повітрі розлилася млосна радість спочинку.

Він ішов великою вулицею, мірно довбаючи порох кийком, незважаючи навкруги, мов недобачаючи людей і землі.

Його відразу помічено, й до тинів посипались люди. Поперед нього вже котилась поголоска про його прихід. Із бічних вулиць збігалась

цікава дітвора, дибали діди й баби, напівроздягнені на ніч, простували жінки, чоловіки, і всі купчились у велику юрбу, що сунулася за пророком із невиразним гомоном, побільшувалась і заливала село. Хати остались порожні, і по дворах завили перелякані собаки.

Він же спокійно прямував до церкви. Так само повільно він зайшов ув огорожу, яку вмить затопив народ, зійшов східцями на притвор і спинився перед замкненими дверима.

Все принишкло в чеканні; юрба стояла непорушно, мов завмерла, тільки хвіст її, що простягся далеко геть, приглушено хвилювався й шумів. Збоку наспів ошерешений піп і вмить затерся серед натовпу. До сходів заклопотано протискувався захеканий голова сільради з двома міліціонерами, а й вони врешті безпорадно загрузли в людській гущавині. Всі дивились пильно на Босого, що його постать, затьмарена присмерком, виросла в велетенську скибу, побільшена розпеченою уявою та величним рухом, що ним він підніс догори свої руки.

Він стояв так із хвилину, простягши руки до неба й підвівши голову. Потім серед юрбової тиші, завиненої мороком, почулись його слова:

— Боже всесильний, Боже великий, Боже спасення! Ти, що послав мене, одімкни двері храму свого переді мною.

Він поступився кроком наперед; під дотиком його руки впав залізний замок і широко розчинилися церковні двері. Стоголосий гук, мов зойк раптового болю, знявся над юрбою й покотився селом. Натовп ринув у церкву, враз залив її рухливим тілом, перекидаючи ставники й корогви, розчавлюючи один одного, з плачем, стогоном, благанням. І відразу знову все стихло в тяжкому, мов передсмертному напруженні.

Іван Босий пройшов крізь царську браму в вівтар і добув із шафи святу чашу. Наливши в неї вина, він поставив її на престолі і схилився перед нею навколішки. І весь натовп безтямно впав додолу, надушуючи

один одного, шматуючи одежу, затримуючи вигуки болю й заломлення. А змову за мить запанувала тиша, посріблена місяцем, що сипався крізь гратовані вікна.

В загуслому повітрі, отяженому вогкістю старих мурів, повстала його мова, що падала присутнім на серце ударами гострих ножів:

— Боже всесильний, Боже великий, Боже спасення! Ти, що кров’ю записав заповіти свої, всемогутній, поверни це вино на кров свою чисту, омий і очисти ще раз нас, грішних, що припадаємо до ніг твоїх із молінням! Боже, зглянься на нас!

Він замовк і простяг над чашею свої довгі руки, благословляючи. Натовп лежав перед царською брамою, тремтячи з жаху, відчуваючи, що Бог схиляється над чашею і творить чудо.

Іван Босий встав і вийшов із чашею на амвон; усі ще щільніше припали до землі, готові прийняти страшне причастя.

— Нечестивці! — гукнув він. — Нечестивці і грішники! Ганьба на вас! Ви поласились на чуже добро, ви грабували, як злодії, забувши заповіти Господні! Тяжка й безмежна кара на нас, посіпак диявола! Зникне вода, здичавіють степи, й ви ковтатимете землю, проклинаючи себе й дітей своїх! Поки не пізно ще, прихиліться до Бога, повстаньте на синів диявола, проженіть тіні пекла з-поміж себе! Потопіть свої злочини в нечистій крові й нею омийте свої степи. Благословляю вас кров’ю Господньою на кров!

Він перехрестив чашею юрбу, що простяглася перед ним у напівтемряві, а потім, наливши з чаші вина собі у жменю, бризнув ним перед себе. І враз ніби скажений вихор повстав із-під землі. Навкруги задвигкотіло, затріщало, падало і трощилось, а юрба, заревівши в плачу й зойках, кинулась до пророка. Той швидко зачинив царську браму й вийшов на повітря маленькою вівтарною двериною.

Круг нього знову заколихалась юрба. Перед ним падали навколішки, хапали його руки, цілували й шматували дрантя, що вкривало йому тіло. Він мовчки сунувся вперед, байдуже переступаючи через тих, що впали йому на дорозі. Його свита була обідрана до пояса, ноги доголені до колін і сорочка розпанахана на грудях. А він простував, удивляючися в темну далечінь, ніби вбачаючи там святі таємниці, що були тільки йому досяжні і зрозумілі.

Так дістались вони край села, і Босий спинився. Він підніс кийок, і все стихло, мов перед гетьманською булавою.

— Вернітеся до домівок своїх,— промовив він. — Пам’ятайте: кров Господня гукає про помсту!

Він пішов геть і тихо розтанув у місячному світлі, а натовп поволі повернув на село, де тужно завивали самотні собаки.

У повіті стало неспокійно. З’явились невідомі отамани, й молодь, здобувши приховану зброю, купчилась у ватаги та ховалась по ярах. Уночі розгвинчувано рейки і грабовано потяги, що йшли шкереберть під косину. Круг міста утворилось зачароване коло, яке не міг переступити комуніст чи радянський службовець, не наклавши головою. Життя якось принишкло, мов над землею нависла хмара.

І так тяглося, поки бунтливу округу не залито загонами війська, що пройшло, розчавлюючи всі ознаки повстання.

Були якісь невиявлені зв’язки між повстанням і людиною, що звала себе Йваном Босим. Він одіграв у ньому таємничу роль. Переказувано, що він одвідував ватаги і благословив бандитів. Несподівано серед ночі він з’являвся в повстанському таборі, будив усіх і переливав свій запал їм у серця. А коли пощастило оточити його одного разу, він так запаморочив червоноармійців своєю мовою, що ті не тільки випустили його, але навіть частиною приєднались до повстанців.

Все це змусило, врешті, комітет партії окремо обговорити справу з Іваном Босим. Зроблено відповідну постанову й начміліції доручено її виконати.

— Це цікаво,— сказав той,— я ніколи ще не воював святих.

Вони зустрілись незабаром, коли начміліції з міліціонером повертався верхи з села, провівши слідство про крадіжку. Міліціонер перший забачив Босого й, затримуючи коня, стурбовано промовив до начальника:

— Товаришу, он іде Босий...

Начміліції подивився в той бік і побачив за півгони високу людину, що, не хапаючись, сунула на них, без шапки й без узуття. Він посміхнувся, намацав рукою револьвера, що висів йому збоку, і звернув коня назустріч Босому.

— Я маю до нього справу,— сміючись, сказав він міліціонерові,— ач, яке опудало! Горобців би ним лякати на баштані!

Міліціонер непевно посміхнувся.

За кілька кроків до Босого начальник міліції спинив коня, видобув револьвер і гукнув:

— Ти хто?!

Іван Босий теж спинився, підвів голову й опалив начміліції своїм поглядом.

— Я — Іван Босий, якого небо послало зняти людям полуду з очей. Великий Бог загартував мені душу й поклав на уста мені слова...

Він казав те, що звичайно промовляв, зустрівшися з людьми: погляд його вперто ловив очі начміліції, й того неприємно вразило висохле обличчя пророка й обурила певність, що з нею лилась його мова.

— Сховай собі Бога в кишеню! — зареготавши, гукнув він. — Покажи документи! Де твоя посвідка?

Босий замовк на хвилину, а потім, ступивши до начміліції, раптом підніс угору руки.

— Бог мені посвідка й захист, ім’я його записане на мойому чолі.

Їхні погляди, врешті, зустрілись, і здивований начміліції перестав сміятися. Він побачив, що тут має бути якась дивна боротьба, зовсім не схожа на ті, що їх йому доводилось досі мати. Їхні погляди схрестились, як шпаги, й вони напружено дивились один одному в вічі. За хвилину начміліції почув, що в’януть його очі і бгається його душа. Він затремтів, ніби падаючи, перед ним потьмарніло, й він сам ніби потопав у сухих хвилях, що падали йому на голову, як розпечений пісок. Тоді, скрививши обличчя, він з’єднав усі сили і наставив револьвер на груди пророка.

Когутик клацнув, а пострілу не було.

Міліціонер, гукнувши з жаху, кинувся навпростець, а начміліції, облившися потом, випустив револьвер додолу й безтямно відсахнувся назад на сідлі.

Іван Босий поволі опустив руки й, показуючи пучкою на начміліції, промовив із непорушним спокоєм:

— Прокляття на тебе, що наважився піднести руку на слугу Господнього! Хай грім уразить тебе з ясного неба, й земля хай викине твої кістки!

Він посунув далі, дзьобаючи шлях своїм костуром. Начміліції з огидою ворухнувся на сідлі, ніби хотів струснути з себе щось сороміцьке. Вся істота його була збурена, а термосіння серця заважало опритомніти і з’єднати думки.

— Що воно таке? — прошепотів він.

Він, що рубав був шаблею людей, що брав був участь у масових розстрілах, він злякався божевільного старця! Ганьба!

Кипуча злість опанувала його, й, похапцем сплигнувши з коня, він кинувся наздогін Босому, здіймаючи на ходу карабін із-за спини. Не добігши його кількадесят кроків, начміліції став на коліно, націлився і стрельнув. Пророк захитався і впав.

Задихуючись із радості і хвилювання, начміліції підбіг до Босого: той харчав, лежачи ниць, і ворушився всім тілом, мов комаха, що її взято на пришпильку. Начміліції стрельнув йому ще раз у голову, зневажливо перекинув його ногою горілиць і став насолодно розглядати його обличчя, заюшене кров’ю, та скандзюблені члени.

Те, що блискало що-тільки, було купою гною.

Ворзель, березень 1922 р.